



A Nemzeti Kulturális Alap Könyvtári Szakmai Kollégiuma 2009. évi meghívásos folyóirat-pályázatának eredménye

A Nemzeti Kulturális Alap Könyvtári Szakmai Kollégiuma meghívásos pályázatot hirdetett hagyományos és internetes szakfolyóiratok megjelenítésére 2010. január 1. és december 31. között. A pályázatra a következő lapokat hívták meg:

- *Könyvtári Levelező/lap,*
- *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás,*
- *Könyv és Nevelés,*
- *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros,*
- *Könyvtári Figyelő.*

A pályázat eredménye

Intézmény	A pályázat leírása	Megítelt támogatás (Ft)
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	A Tudományos és Műszaki Tájékoztatás című szakfolyóirat 2010. évi 11 lapszámának nyomtatott megjelenítésére	4 500 000
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	A Tudományos és Műszaki Tájékoztatás című szakfolyóirat 2010. évi 11 lapszámának elektronikus megjelenítésére	500 000
Informatikai és Könyvtári Szövetség	A Könyvtári Levelező/lap 2010. évi 12 lapszámának nyomtatott kiadására	5 000 000
Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet	A Könyv és Nevelés folyóirat 2010. évi négy számának megjelenítésére hagyományos formában	2 300 000

Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet	A Könyv és Nevelés folyóirat 2010. évi négy számának megjelenítésére elektronikus formában	300 000
Országos Széchényi Könyvtár	A Könyv, Könyvtár, Könyvtáros című szakmai folyóirat 2010. évi internetes megjelenítésére	500 000
Országos Széchényi Könyvtár	A Könyvtári Figyelő 2010. évi négy számának hagyományos megjelenítésére	3 500 000
Országos Széchényi Könyvtár	A Könyv, Könyvtár, Könyvtáros című szakmai folyóirat 2010. évi 12 lapszámának nyomtatott megjelenítésére	3 500 000
Országos Széchényi Könyvtár	A Könyvtári Figyelő 2010. évi négy számának internetes megjelenítésére	300 000
Összesen		20 400 000

/NKA-honlap/

(Berke Barnabásné)

A könyvtárak és a web 2.0 kihívás

Bevezetés

Mit is jelent valójában a web 2.0 a gyakorló könyvtárosoknak? Mit érdemes megismerni és felhasználni a sokféle webkettes alkalmazás (közösségi oldalak, blogok, wikik, RSS stb.) közül? Maga az elnevezés elég homályos, sőt nem kisebb szakértő, mint a webguru *Tim Berners-Lee* az egésznek az értelmét is megkérdőjelezte, mikor egy interjúban [1] azt mondta, hogy már a klasszikus web is az embereket összekötő interaktív tér volt, és hogy a „web 2.0” csak egy szakzsargon, aminek a jelentését igazából senki nem érti. Mindenesetre az tagadhatatlan, hogy 2004 óta, vagyis mióta *Tim O'Reilly* népszerűsíteni kezdte ezt az elnevezést, [2] jelentős változások történnek a weben. Ennek az „új web”-nek a szellemes elnevezése a „web 2.0”. Bár az ilyesfajta verziószámozást a szoftvergyártók használják, a web pedig nem egy szoftver, és a sorszám által jelzett változás sem köthető egy konkrét kibocsátási dátumhoz – hiszen ez egy fokozatos, szervezeten, evolúciós folyamat volt –, mégis ötletes ez a szakkifejezés, és ha nem lenne, alighanem ki kellene találni helyette valami mást. A web 2.0 jelenség különösen érdekes és egyben nyugtalanító a könyvtárosok számára: mert láthatóan felhasználók tömegeit vonzza, és a jó könyvtárosnak mindig fontos az, ami az információkeresőket érdekli.

Ez a cikk a skót *University of Strathclyde* könyvtárának a web 2.0-s kihívásra eddig adott sikeres és kevésbé sikeres válaszait foglalja össze röviden.

Közösségi hálózat az egyetemi könyvtárban

A *University of Strathclyde Library* – más felsőoktatási könyvtárakhoz hasonlóan – az 1990-es évek közepén indította el a honlapját. Ez akkor egy tipikus 1.0-s webhely volt: statikus oldalak, melyek ismertetik a könyvtár szolgáltatásait és különböző információforrásokhoz vezető kattintható hivatkozásokat tartalmaznak. De így is kezdettől fogva nagyon népszerű volt a könyvtárosok és az egyetemi hallgatók körében egyaránt, és a honlap forgalma évről évre növekedett.

Nagyjából 2002-től kezdtek megjelenni a könyvtárakban azok a virtuális tájékoztató szolgáltatások, ahol „élő” kapcsolatban, egy csevegőprogramon

keresztül tud a könyvtáros segíteni az olvasóknak az információkeresésben. A *University of Strathclyde* könyvtára is beszerzett egy ilyen alkalmazást, amely még azt is lehetővé tette, hogy a két fél ugyanazt a weblapot lássa a képernyőjén, és két ausztrál könyvtárral konzorciumot alkotva elindított egy non-stop online referenzszolgálatot. [3] Bár ez az alkalmazás tulajdonképpen megelőzte a web 2.0-s technológia kialakulását, mégis néhány tekintetben már annak jellemzőit mutatta. Lényegében egy közösségi hálózat kialakításáról volt itt szó, amely közel hozta a könyvtárosokat és a könyvtárhasználókat. A használt szoftver (eGain) eredetileg nem erre a célra készült, hanem üzleti felhasználásra – például biztosítótársaságok online ügyfélszolgálati részére. Az, hogy egy ilyen, „külső eredetű” rendszert sikerült könyvtári célra adaptálni, példát mutat arra, hogy ugyanígy meg lehet találni a web 2.0-s alkalmazásoknak is a könyvtári célú hasznosítását.

Ez a virtuális tájékoztató szolgálat sikeresen működött két évig, de a 2005/2006-os tanévben már nem folytatták tovább. Hogy milyen okok miatt kellett befejezni a szolgáltatást, az is tanulságos lehet a webkettes alkalmazások könyvtári környezetben való használatával kapcsolatban. Egyrészt elég megterhelő volt párhuzamosan működtetni a hagyományos referenzszolgáltatás mellett: utóbbi évi 50 ezer kérést válaszolt meg, míg az online változathoz csak valamivel több mint ezer kérdés érkezett egy év alatt – de ezek megválaszolása relatíve több munkát jelentett. A virtuális tájékoztató inkább csak kiegészítője volt a hagyományosnak, másfajta felhasználói igényeket elégített ki, és látszott, hogy nem fogja átvenni annak helyét, vagyis plusz erőforrásokat igényel. Másrészt komoly technikai nehézségeket okozott az, hogy hogyan lehet megjeleníteni az előfizetéses adatbázisok tartalmát a könyvtáros és az olvasó által közösen használt böngészőablakban. Mindkettőjüknek be kellett előbb jelentkezni a harmadik félnél futó referenzszoftverbe, amiben azután egy negyedik helyről (pl. egy adatbázisból vagy egy e-folyóirat-szolgáltatótól) lehetett a tartalmat megjeleníteni, melyet saját – például IP-címalapú – azonosító rendszer védett. Ezért a bonyolultabb referenzkérdések megválaszolása gyakran az ilyen azonosítási konfliktusok miatt nem sikerült. Harmadrészt pedig 2004-től a web 2.0-s technológiákkal megjelentek olyan új alkalmazások, amelyek világossá tették, hogy ez a fajta virtuális

referenzszolgálat csak egyike a közösségi hálózatépítési lehetőségeknek. A könyvtárak elkezdtek egyéb eszközökkel is próbálkozni, például az azonnali üzenetküldő szoftverek különféle formáival, vagy a VoIP kapcsolattal, vagyis az interneten átvitt hanggal, amivel meg lehet spórolni az írott kommunikációs formáknál szükséges fáradságos gépelést.

Szétszórtság

A 2004–2008 között megjelent webkettes technikák egyik jellemzője az integráltság hiánya. Mivel olyan sokféle, szétszórt új alkalmazás van, a legtöbb könyvtár csak belekóstol ezekbe, és azután egyetlen kiválasztva közülük azokhoz ragaszkodik a továbbiakban, ahelyett, hogy sokféle különböző – ám épp ezért nehezen fenntartható – web 2.0-s technikát építene bele a szolgáltatási palettájába. Ezt a trendet a kutatók is felismerték, például *Nguyen Cuong Linh* egy 2008-as cikkében [4] meg is állapította, hogy bár az ausztrálzásiai egyetemi könyvtárak legalább kétharmada használt már valamilyen 2.0-s webtechnológiát, de egy százas skálán az átlagos webkettes alkalmazási index csak 12 pont volt, és még a legmagasabb eredményt elérő könyvtár is csak 37 pontot kapott. A kutatási jelentés ezzel mintegy azt sugallta, hogy az volna jó, ha minél magasabb lenne ez az érték, és hogy egy „igazi” webkettes könyvtár RSS csatornákat, blogokat, wikiket, üzenetküldést, podcastot is kínál, továbbá jelen van a Facebook-on és a MySpace-en, népszerűsítő videókat tesz fel a YouTube-ra és telket vesz a Second Life-ban – mindezt abban a reményben, hogy így 50 fölé tornázhathatja a web 2.0-s indexét.

De ez így egyáltalán nem praktikus. Egy jól működő könyvtár nem használ eltérő platformokat a beszerzéshez, a kölcsönzéshez és a katalogizáláshoz. A web 2.0 sem különbözik e tekintetben – egy „igazi” webkettes könyvtárat nem lehet létrehozni sok különálló, külső szervereken futó közösségi alkalmazással, melyek fenntartóinak nincs olyan szerződése a könyvtárral, amely garantálná a szolgáltatásuk megbízhatóságát. Vagyis szükséges lenne ezek nagyobb fokú integrációja és stabilizációja, mielőtt a könyvtárak igazán ki tudják használni a bennük rejlő lehetőségeket.

Hitelesítés, biztonság, szellemi tulajdon

Egy másik problematikus terület a közösségi oldalakon a felhasználók jogosultságellenőrzése és a szellemi tulajdon védelme. Sok webkettes alkalmazásnál külső szerveren kell elhelyezni egy intézményi szolgáltatást, ami több nehéz kérdést vet fel. Például: ha a könyvtár által feltöltött tartalom értékes, hogyan lehet azt megvédeni, különösen, ha az nem a könyvtár sajátja, hanem egy partnerétől származik, aki szerződésben kötelezte a könyvtárat a hozzáférés felügyeletére. Vagyis hogyan juttassunk be a webkettes helyekre értékes könyvtári tartalmakat, hogy azokat a közösség szabadon megoszthassa és véleményezhesse? A védett tartalom megosztását nemcsak jogilag, hanem műszakilag is tisztázni kell. A harmadik féltől, üzleti szolgáltatótól származó tartalom közösségi hálózatokba való eljuttatásakor hasonló azonosítási problémák léphetnek fel, mint amelyek az eGain online referenzrendszerrel fordultak elő.

Az ilyen közösségi oldalakon nagy a kísértés arra, hogy a felhasználók „bedobják” a védett anyagokat a közönségbe; például feltöltenek egy fontos folyóirat-cikket PDF-ben, hogy megvitassák a diáktársaikkal. Mert hiszen, ha az ember megoszthatja a nyaralásáról készült JPG képeit a barátaival, akkor miért ne lehetne ugyanez feltenni az aktuális házi feladathoz kapcsolódó szakirodalmat is? Ez persze teljesen illegális, de azzal, hogy a könyvtári szolgáltatásokat kivisszük a web 2.0-s világba, arra bátorítjuk a diákokat, hogy a közösségi helyeken jellemző laza hozzáállást tanúsítsák a sokkal kevésbé megengedő környezetből származó, „hivatalos” könyvtári tartalommal kapcsolatban is.

Még ennél is rosszabb az a jelenség, amikor a könyvtári wikik és blogok bot-támadásnak esnek áldozatul, vagyis olyan külső szoftverrobotok árasztják el őket, amelyek a saját, oda nem illő tartalmukat (pl. pornóoldalak) propagálják. Ha a könyvtárosok nem ellenőrzik és moderálják napi rendszerességgel a bejegyzéseket és hozzászólásokat, akkor ennek a veszélye is fennáll. A hagyományos könyvtári online szolgáltatásoknál ezzel szemben nincsenek ilyen gondok: ezeket nem tudják eltéríteni rosszindulatú szoftverek, és nem kell őket folyamatosan személyesen felügyelni a könyvtári dolgozóknak, ami fölösleges időrabló munka.

Felnőni a web 2.0 kihíváshoz

Mindazonáltal a felsorolt aggályok egyike sem arra, hogy ne tekintsük fontosnak a web 2.0 jelentőséget könyvtári szempontból. Megtanít például arra, hogy a felhasználók milyenek szeretnék látni a webes szolgáltatásokat. Ami igazából megkülönbözteti a régi webet az újtól, az az, hogy a felhasználó úgy érzi, bevonták a szolgáltatásba és befolyásolhatja azt. 2004 előtt már voltak információban nagyon gazdag és érdekes webhelyek, melyeket az emberek örömmel olvastak és használtak, de egy-egy ilyen szájt olyan érzést keltett, hogy azt a webfejlesztők főrangú „kasztja” nyújtja a hálás felhasználóknak. Igaz, hogy némi HTML nyelvtudással és egy webszerverhez való hozzáféréssel elvileg bárkinek megvolt már akkor is a lehetősége, hogy saját honlapot csináljon, de ez a réteg is egy szerencsés kisebbség volt, a digitális szakadék jó oldalán. Az új webet az jellemzi, hogy a felhasználói kör átveszi a hatalmat a hálózati elittől, amely eddig meghatározta, hogy az emberek mit találhatnak a weben. Az internetezők által feltöltött és megosztott tartalmak nagy része persze elég egyszerű és érdektelen. De mivel ez most már egy „össznépi” web és nem egy merev „kaszt-rendszer”, a felhasználók azt kapják, amit akarnak. És az emberek fel akarják tölteni a dolgaikat, továbbá a saját igényeik szerint akarják alakítani a web kinézetét.

Tehát, ha a digitális információszolgáltatások használói szeretik a web 2.0-s érzést és funkcionálitást, akkor a könyvtáraknak ezt kell nyújtaniuk. A Strathclyde Egyetem könyvtárában ezt úgy oldották meg, hogy a digitális szolgáltatások mögött egy stabil és egységes háttér (backend) üzemel, mint amilyen a hagyományos könyvtári integrált rendszereknél is van, és erre épül egy megjelenítési réteg (frontend), amely alkalmas a közösségi hálózatépítésre, a címkézésre, és más hasonló tipikus webkettes tevékenységekre. Ennek a stratégiának az a lényege, hogy minden ilyen új funkciót a könyvtári rendszeren belül old meg és nem egy sor külső, nem könyvtári alkalmazáson keresztül. Ezen elvnek megfelelően, amikor a könyvtár az integrált rendszere gyártójától egy új keresőmodult vásárolt, egyben web 2.0-s kiegészítő funkciókat is beszerzett hozzá. Így a felhasználók, miközben a helyben tárolt és az egyéb szolgáltatóknál elérhető információforrásokban egyszerre tudnak keresni, a számukra fontos találatokat hiperlink kapcsolatokon át exportálhatják is külső webkettes helyekre, továbbá kommentálhatják, címkézhetik és értékelhetik azokat, és mindezt a könyvtár saját web 2.0-s

környezetében, a számukra nyújtott tárhelyet használva. Emellett a találati lista „mashup”-ok formájában most már külső forrásokból származó kivonatokat, tartalomjegyzékeket, könyvborítókát is tartalmaz, így a korábbinál több információt nyújt az egyes tételekről.

Azzal, hogy a webkettes funkciókat a könyvtári rendszerbe lehetett integrálni, és a személyes beállítások és kiegészítések egységesen a könyvtár gépén tárolódnak, a felhasználók azonosításának ügye is könnyebben megoldható: egyetlen *Shibboleth* hitelesítési ponton belépve a felhasználó zavartalanul tud mozogni a webkettes környezet egyes részei közt.

Hátrányok

De ennek a megoldásnak is vannak hátrányai. Az egyik az, hogy a nagyon színes web 2.0-s világ valamennyi lehetőségét nehéz egyetlen kiegészítő modullal megvalósítani a könyvtári integrált rendszerben. Fennáll annak a veszélye, hogy ez csak gyenge utánpótlás lesz a valódi, jóval izgalmasabb fejleményeknek, hiszen ezzel a stratégiával a sokféleséget próbáljuk kiküszöbölni, hogy egy könyvben kezelhető rendszerünk legyen – miközben épp a sokféleség a web 2.0 lényege. A másik veszély, hogy ha mindent egy lapra teszünk fel, az kényelmes, de kockázatos megoldás. Ha egyetlen gyártótól beszerzett integrált szolgáltatást használunk, akkor túl sok bizalmat szavazunk meg neki, és ha esetleg cserbenhagy, akkor nem marad alternatívánk. Azok a könyvtárak, amelyek mindenféle webkettes szolgáltatást kínálnak a legkülönbözőbb platformokon, szétterítik ezt a kockázatot. Például most, amikor a hitelválság súlyosbodik és egyes web 2.0-s szolgáltatók komoly nehézségekkel küzdenek, ezek a változatos infrastruktúrát használó könyvtárak nagyobb biztonságban vannak.

Következtetések

Az világos, hogy a web 2.0 mozgalom kihívásait a könyvtárak nem hagyhatják figyelmen kívül, és fejleszteni kell a szolgáltatásaikon. De a válasz mikéntje nem egyértelmű. Ha egyszerűen csak használatba vesszük a különféle webkettes szolgáltatásokat, amikor megnyílik rá a lehetőség, az hosszú távon nem lesz praktikus, mert megoldhatatlan nehézségekhez vezet a munkamennyiség, a biztonság, a felhasználók jogosultságának ellenőr-

zése és a szellemi tulajdon kezelése területén. Ugyanakkor, ha összehasonlítjuk a web 2.0 izgalmas, dinamikus világát egy 1.0-s, statikus könyvtári honlappal: a nehézkes OPAC keresővel és a passzív információs oldalakkal, ahol nincs lehetőség az interakcióra, a felhasználói részvételre és tartalom bővítésre, illetve a felület igény szerinti átalakítására, akkor az összevetés eredménye elég kiábrándító. Úgyhogy szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy a könyvtári webhelyek egyszerűen már nem elég jók.

A University of Strathclyde könyvtára az online referenszolgáltatás terén szerzett korábbi tapasztalatai alapján azt a konzervatív megoldást választotta, hogy a meglévő integrált rendszerét bővíti ki webkettes funkciókkal, míg más könyvtárak a gyorsan szaporodó külső platformokat kezdték el használni. Hogy melyik válaszreakció lesz sikeres, azt majd az idő eldönti, de az biztos, hogy minden könyvtárnak ki kell alakítania a maga webkettes stratégiáját és azt kell követnie határozottan, de megfontoltan. E nélkül azt kockáztatja, hogy online szolgáltatásai a kilencvenes évekből itt maradt, megkopott és unalmas mauzóleumokká válnak – *Miss Havisham-féle* teadélutánok internetes meg-

felelőivé, melyeket egyre kevesebb és kevesebb ember látogat.

Irodalom

- [1] LANINGHAM, Scott (riporter): IBM developerWorks Interviews: Tim Berners-Lee (2006. aug. 22.). = <http://www.ibm.com/developerworks/podcast/dwi/cm-int082206txt.html> (letöltve 2008. december 23.)
- [2] O'REILLY, Tim: What is Web 2.0? Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software (2005. szept. 30.). = <http://www.oreillynet.com/pub/a/oreilly/tim/news/2005/09/30/what-is-web-20.html> (letöltve 2008. december 23.)
- [3] DAVIS, K. – SCHOLFIELD, S.: 'Beyond the virtual shore': an Australian digital reference initiative with a global dimension. = *Library Review*, 53. köt. 1. sz., 2004. p. 61–65. DOI: 10.1108/00242530410514801.
- [4] LINH, Nguyen Cuong: A survey of the application of Web 2.0 in Australasian university libraries. = *Library Hi Tech*, 26. köt. 4. sz. 2008. p. 630–653. DOI: 10.1108/07378830810920950.

/JOINT, Nicholas: The Web 2.0 challenge to libraries. = *Library Review*, 58. köt. 3. sz. 2009. p. 167–175./

(Drótos László)

Digitális könyvtárak felhasználóközpontú és bizonyítékalapú fejlesztése

Bevezetés

Az észak-amerikai egyetemekre mostanában került be az első olyan generáció, amely a 20. század utolsó évtizedében elterjedt digitális technológiával együtt nőtt fel. Ezek a fiatalok már egész életüket számítógépek, videojátékok, digitális zenelejátszók, videokamerák, mobiltelefonok és más hasonló eszközök között töltötték, ezért másként gondolkoznak és viselkednek, mint elődeik – viszont olyan oktatási környezetbe kerülnek, amelyet még nem nekik terveztek. És persze a felsőoktatási könyvtárak, illetve ezek információ-visszakereső rendszerei sem a netgeneráció újfajta tudásszerzési és -menedzselési szokásai szerint lettek kialakítva.

Az utóbbi évek gyors technológiai változásai, az aggasztó pénzügyi bizonytalanság és a fokozódó felhasználói elvárások közepette a *California*

Polytechnic State University (Cal Poly) könyvtárában úgy döntöttek, hogy újragondolják a könyvtári folyamatokat, eljárásokat és szolgáltatásokat. Az ott dolgozók megértették, hogy másként kell ezen túl gondolkodniuk és megváltozik a szerepük az oktatási folyamatban. A változtatás szükségességét nemcsak az új generációk újszerű tájékozódási szokásait elemző szakirodalom erősítette bennük, hanem az a 2004-es LibQUAL-felmérés is, amit az *Association of Research Libraries* folytatott a könyvtárban. A vizsgálat az olvasók és a könyvtárosok közötti interakciókra, a könyvtári információforrásokhoz való hozzáférésre, és a könyvtár fizikai terének használatára vonatkozott. A második területet igen alacsonyra értékelték az egyetemi hallgatók: 75 százalékuk mondta azt, hogy rendszeresen a Yahoo- és a Google-jellegű keresőket használja információszerezésre, és csak négy százalékuk keres a könyvtár információforrásaiban, annak a honlapjáról elindulva.

A Cal Poly könyvtárosait megriasztotta ez a hatalmas „szakadék” az olvasói elvárások és a könyvtár szolgáltatásai között, és revízió alá vették azokat a hallgatólagosan elfogadott korábbi feltételezéseket, amelyek eddig meghatározták a szakmai döntéseket a könyvtárban. Közelíteni kívántak a valós igényekhez, ezért bizonyítékokra alapozott (*evidence-based*) fejlesztésbe kezdtek, vagyis bevonták az egyetemistákat a digitális könyvtári projektekbe, hogy hiteles képet kapjanak az elvárásairól, preferenciáikról, igényeikről és szükségleteikről.

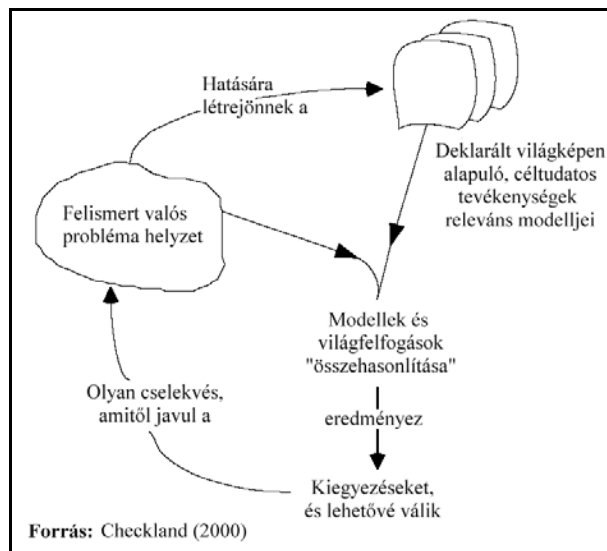
A „csinálva tanulás” amúgy is jellemző oktatási módszer ezen az egyetemen, így ez a kísérlet mindkét félnek hasznos volt. A diákok – tanszéki irányítás mellett – fogalmazták meg a megoldandó problémákat, határozták meg a kutatási módszereket, végezték el az adatok elemzését, és készítették el az eredményeket bemutató jelentéseiket. Az emberközpontú és „szoftrendszer” szemléletű elemzés, illetve tervezés során többféle vizsgálati módszert is használtak, például fókuszcsoportokat, használhatósági tesztek, gyors prototípusgyártást, használói felméréseket stb. 2003 és 2006 között az egyetemi hallgatók több digitális kezdeményezésben is részt vettek: többek között egy közös keresőfelület áttervezésében, egy kutatást segítő portál fejlesztésében, és a könyvtári webhelyet használók személyiségprofiljainak kialakításában.

Bizonyítékokon alapuló és rendszerszemléletű gondolkodás

A Cal Poly könyvtárában a digitális szolgáltatások átalakításánál két elvet alkalmaztak. Egyrészt csak bizonyított tények alapján hozták a döntéseket, a korábbi megalapozatlan feltételezések helyett. A bizonyítékalapú könyvtárosság (*evidence-based librarianship = EBL*) fogalmát *Eldredge* vezette be 1997-ben a könyvtár- és információtudományi szakirodalomba.^[1] Később *Booth*^[2] egy 2002-es cikkében úgy határozta meg az EBL lényegét, hogy az olyan megközelítés, amely a felhasználók által szolgáltatott, a könyvtárosok által megfigyelt, illetve a kutatásokból leszűrhető tényszerű bizonyítékok gyűjtését, értelmezését és felhasználását preferálja.

Másrészt a „szoft” rendszerekre kidolgozott eljárásokat és eszközöket használták. A *soft systems methodology (SSM)* *Peter Checkland* angol professzor nevéhez fűződik, aki 30 évvel ezelőtt a

Lancaster University Management School kutatójaként dolgozta ki ezt a holisztikus rendszerszemléletet olyan komplex helyzetekre, amelyeknél az érintetteknek még abban sem könnyű megegyezni, hogy mi a megoldandó probléma. Ez a gondolati rendszer adott keretet tehát a hallgatóktól begyűjtött tényadatok értelmezésének, és egyfajta közös nyelvet és eszközkészletet nyújtott a bonyolult és egymással összefüggő kérdések megvitatásához és elemzéséhez. Az SSM módszertanát alkotó elemek: problémamegfogalmazás, modellezés, összevetés és cselekvés – határozták meg azt az iteratív tanulási folyamatot, amelynek során a fontos adatokat kiválasztották és értékelték, megtörtént a különféle értelmezések összehasonlítása és szembeállítás, valamint a figyelemre méltó felismerések – és a megoldatlan különösségek – felvázolása és befogadása (1. ábra).



1. ábra SSM folyamatok^[3]

A könyvtárosok már 2004-ben elsajátították az ehhez szükséges kritikai gondolkodást, amikor az egyetemi hallgatók egy reprezentatív csoportjának nyitott végű kérdéseket tettek fel és az azokra kapott válaszokat elemezték. Ez jó alkalom volt arra, hogy megértsék az informálódás különféle módozatainak hatását a tanulási folyamatra. Megértő hozzáállásuk sokat segített később a webes felületek tervezése és fejlesztése során, mert figyelembe tudták venni a különböző felhasználói rétegek igényeit. Arra is rávilágított ez a felmérés, hogy bár a könyvtárosok az információkeresés folyamatát is élvezik, az egyetemisták számára inkább az információ megtalálása, megosztása és felhasználása fontos.

Ezt a különbséget felismerve a könyvtár vezetése felkért néhány professzort az ember-gép kapcsolattal (*human-computer interaction = HCI*) foglalkozó tanszékről, hogy a hallgatóikat bízzák meg a problémák definiálásával, a módszertani kivitelezéssel és az adatok elemzésével. Ennek eredményeként egy hároméves időszak alatt a digitális projektek döntési szempontjai „könyvtárközpontúakból” „felhasználóközpontúakká” váltak. Ez a változás természetes következménye volt annak, hogy a diákok által szolgáltatott és az általuk kiértékelt tényadatok hatására a könyvtárosok elkezdték megkérdőjelezni azt, ahogyan korábban látták és tették a dolgokat. Az SSM szemléletű kutatás arra készítette a könyvtár szakembereit, hogy újratanulják a szerepeiket, és felelős döntéshozók legyenek. Emellett lehetővé tette gyakorlati problémák megoldását is, szimultán a szakmai fejlődéssel, melynek során a könyvtárosok újragondolták a szervezeti célokat, újrafogalmazták az ügyfélkörükkel való kapcsolatukat, és újraképzelték a munkahelyi szerepüket a „nagy kép” részeként, az oktatási intézmény feladatai között.

Felhasználóközpontú tervezés

A Cal Poly digitális könyvtárában bevezetett felhasználócentrikus, együttműködésből nyert tényekre alapozott tervezési elvek a műszaki cikket gyártó cégeknél elterjedt hozzáállást tükrözik. Ezeknek a tervezői rájöttek, hogy a termékeik sokkal sikeresebbek, ha a célközönség elvárásait, igényeit és viselkedésmódját figyelembe veszik a „felhasználói felület” kialakításánál, vagyis az ember-gép kapcsolat megtervezésénél. A digitális könyvtárak esetében is szükség van a végfelhasználók (pl. az egyetemi hallgatók) és a digitális információk világa közötti érintkezési felület optimalizálására. Ebből a szempontból nézve a megváltozott könyvtárosi szerep lényege az *input* (hogyan kérdezzük le az információforrást egy adott problémakörben?) és az *output* (hogyan értelmezzük az információforrástól érkező válaszokat?) mechanizmusok megkönnyítése.

A felhasználói szükségletek és korlátok központi szerepet játszanak a Cal Poly információs rendszerei tervezésének minden fázisában. Nemcsak számszerűsíthető szempontokat vesznek figyelembe ilyenkor, hanem nagy hangsúlyt kapnak a minőségre vonatkozó igények is, melyeket interjúk, fókuszcsoportos módszerek és kísérleti alanyok megfigyelése révén gyűjtenek össze. A visszacsatolós, gyors prototípusokra alapozott tervezés-

nek köszönhetően rövid időn belül megtörténik a kiértékelés, a módosítás és a megvalósítás, ami garantálja az azonnali felhasználói elégedettséget. A szemtől szemben való kommunikáció a könyvtárosok és az egyetemi hallgatók között azt is lehetővé teszi, hogy a könyvtárosok betekintést nyerjenek a felhasználói kör látásmódjába. A kutatást felügyelő tanszék jó háttérrel jelent, ahová további vizsgálatra vissza lehet küldeni a különösen bonyolultnak bizonyult problémákat, hogy a későbbi szemeszterek során újra foglalkozzanak ezekkel. A megoldásokra törekvő hozzáállás pedig ösztönzi a folyamatos szolgáltatásfejlesztést, a szervezeti változásokat, és elősegíti az egymás iránti érdeklődésen alapuló kapcsolatokat a könyvtáron belül és a tágabb egyetemi környezetben is.

Digitális könyvtári projektek

1. példa: Közös keresőfelület

Amikor az ARL LibQUAL felmérése világossá tette, hogy a hallgatók sokkal inkább a Google keresőt preferálják, a könyvtár felkért néhány diákot, hogy teszteljék az *Ex Libris MetaLib* nevű keresőt és az azt kiegészítő *SFX* linkelő modult, abban a reményben, hogy ezeket hasznosnak találják majd a felhasználók a különböző adatbázisokban való egyidejű kereséshez. A HCI tanszék professzora azt a feladatot adta a diákjainak, hogy vizsgálják meg, hogyan lehetne ennek a „kulcsrakész” szoftvercsomagnak a kezelőfelületét úgy átalakítani, hogy egyfajta metakeresőként szolgáljon a könyvtár jelentős méretű e-folyóirat- és e-naplilap-adatbázisaihoz, valamint egyéb digitális információforrásaihoz? A tanszék által megbízott tesztelők először megvizsgálták a kész termék felületének használhatóságát: képernyőfotókat és „hangos jegyzőkönyveket” készítettek, majd megnézték a közösen lekeresendő információforrások saját kezelőfelületeinek képességeit is. Ezután fókuszcsoportos beszélgetések következtek, hogy megismerjék az egyetemi hallgatók információkeresési igényeit és tapasztalatait, s ezt követte az összegyűjtött vélemények leírása és a bennük felismerhető mintázatok azonosítása.

Miután jobban megismerték társaik elvárásait, a kutatást végző diákok módosításokat javasoltak a „dobozból kivett” szoftveren. Az információ megjelenítésére és a felhasználói navigációra vonatkozó alapelveket figyelembe véve először papíron terveztek meg egy javított verziót. Négy keresési mintafeladatot is kitaláltak, melyeket végrehajtottak

az eredeti keresőszoftveren és a papírprototípuson – ez a kísérlet újabb megoldandó problémákat hozott felszínre. Ezt egy sor további prototípus létrehozása követte – a táblára felvázolt egyszerű krétarajzoktól kezdve, a szinte teljesen kidolgozott modellekig –, amelyek a *MetaLib* kezelőfelületének minden részletére kiterjedtek (pl. képernyő-elrendezés, navigációs fülek, ikonok, logók és gombok). Az egyik ilyen alternatív felületet *PolyDog*-nak nevezték el a tervezői, a könyvtár *PolyCat* (*polytechnic online public access catalog*) rendszerének nevéből készítve szójátékot. Bár végül ez nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, de egy másik átalakítási tervet annyira jónak találtak a könyvtárosok, hogy nemcsak megvalósították a helyi rendszernél, hanem a gyártónak is továbbították, és ez inspirálta is a *MetaLib* soron következő, 3. verziójának kialakítását. Ily módon a könyvtárosok az üzleti adatbázis-szolgáltatások hagyományosan passzív fogyasztóiból az információ- és tudáskezelő rendszerek fejlesztésének aktív szereplőivé léptek elő.

2. példa: Kutatási segédletek

Ennél a projektnél az ember-gép kapcsolattal foglalkozó diákok egy másik csoportjával dolgoztak együtt a könyvtárosok, és a könyvtár honlapján található kutatási útmutatókat vették elemzés alá. A 2004-es felmérés már jelezte, hogy bár a könyvtári szakemberek gyakran használják ezeket egyfajta „sorvezetőként”, de az egyetemi hallgatók számára az ilyen forráslisták nem igazán hasznosak – nem az ő keresési szokásaikba illeszkednek, hanem inkább a hagyományos információszolgáltatás mintáit követik. Az alapkérdések ezek voltak: „Mit tudnak a Cal Poly hallgatói a könyvtári forrásokról?” „Mit szeretnének tudni?” „És hogyan akarják ezeket megismerni?” A válaszok megerősítették a korábbi eredményt, miszerint mindössze 4 százalékuk használja a könyvtári információforrásokat, és akik ezekben keresnek könyveket és folyóiratokat, többnyire még azok sem tudják, hogy a könyvtárosoktól segítséget kaphatnának ehhez – vagyis nem tekintik őket partnernek az információkeresésben, hanem inkább az internetre és barátaik segítségére támaszkodnak. A netgeneráció webhasználati jellemzői alapján a projektben részt vevő diákok változtatásokat javasoltak a kutatási segédletek nemrég átdolgozott, egydimenziós elrendezésű sablonján. Eredetileg csak a használhatóságot javító kisebb módosításokra gondoltak, de a tesztelési eredményeket elemezve végül egy teljesen új sablont kellett kialakítani, amely figyelembe veszi a hallgatóknak azt az igényét, hogy az

egy-egy kurzusokhoz tartozó források legyenek egy helyen összegyűjtve. Azzal, hogy feladták a könyvtárközpontú, bibliográfiászerű elrendezést, és felismerték, hogy az informálódási készségek szorosan együtt fejlődnek a szakmai ismeretek elsajátításával, a könyvtárosok fontos lépést tettek a hallgatóközpontú tartalomfejlesztés felé. Ennek a szemléletnek a legkiérleltebb mintapéldája a Cal Poly üzleti információs portálja a www.lib.calpoly.edu/staff/fvuotto címen, amelynek kialakítása mögött egyrészt komoly felhasználói teszt sorozat van, másrészt a tanszékek által elvárt hallgatói teljesítmények alapos ismerete.^[4]

3. példa: Tudományágak szerinti információs portál

Az egyetemi hallgatók információkeresési és tanulási szokásait felmérő kérdőívek elemzése két érdekes új szempontot is felvetett: nevezetesen az eltérő tanulási stílusoknak és a különböző évfolyamok igényeinek figyelembe vételét a tartalomszolgáltatások tervezésekor. A projektben részt vevő diákok egy kétdimenziós szerkezeti modellel tették javaslatot, amely egyaránt tekintetbe veszi az intelligencia különböző formáit (pl. absztrakt, szöveges, képi, zenei, kinezteziás, közösségi) és azt, hogy az egyetemistáknak más jellegű és szintű információkra van szükségük az alapozó tárgyak tanulásakor, és másra a felsőbb évfolyamokon, miután már megtörtént a szakosodás és elkezdődik az adott tudományág ismeretszerzési szokásainak elsajátítása. Ezekre a vizsgálati adatokra alapozva a diákok a támogató (*scaffolding*) megközelítést tartották megfelelőnek, amelynek során a tanuló egyfajta mankót kap: vagyis kellően nehéz feladatokat és a hozzájuk járó segítséget, amivel a jelenlegi tudásszintjéről egy magasabb szintre tud lépni. Az eredmény egy olyan táblázat lett, amely figyelembe veszi a célközönség tagjainak eltérő „dimenzióit”: hogy milyen szinten tartanak az oktatási folyamatban, illetve, hogy milyen típusú az intelligenciájuk, és jól felhasználható-e a szakterületi információs portál szerkezetének kialakításánál.

4. példa: Webtartalom tervezés

A következő lépcső az volt, hogy a diákok „személyeket” definiáltak: olyan fiktív alakokat, akik megismerik a felhasználók egy-egy archetípusát. A hatféle karaktert a korábbi felmérésekből leszárt tapasztalatok alapján alkották meg, és a szereplőket különböző szituációkba helyezve és feladatok elé állítva, tovább árnyalhatták velük a korábban definiált 2D-s szerkezeti modellt. Egy harmadéves

egyetemista például, először kezd el szaktárgyakat hallgatni, és ekkor válik számára fontossá, hogy elérje és megértse a szakfolyóiratok cikkeit. Amikor önálló kutatási feladatot kap, akkor meg kell ismernie az adott tudományterület sajátos kutatási szokásait. Később ráeszmél, hogy a tudás exponenciális növekedése miatt egész életen át való tanulásra lesz szüksége a munkahelyén is, és el kell sajátítania az ehhez szükséges jártasságot. Ahogy közeleg az egyetemi tanulmányainak befejezése, úgy egyre inkább érdeklődni kezd az iparban folyó kutatások iránt is. A tanulmányok előrehaladtával az egyetemi hallgatók információs igényének változik a mélysége, szélessége és irányultsága is. A támogató tanulás sémája megfelelő keretet adott az eltérő felhasználói típusokat jellemző hipotetikus célok („mit”) és feladatok („hogyan”) táblázatos formában való áttekintéséhez. Ugyancsak táblázatok készültek a hat fiktív személy tanulási stílusának azokról a jellemzőiről, amelyek a tartalomszolgáltatások tervezésénél relevánsak lehetnek. A személyiségprofilok kidolgozása jelentette ennek a hároméves, a tanszék által felügyelt, de a diákok által – a könyvtárosokkal együttműködve – lefolytatott projektnek a csúcspontját. A résztvevők mélyen beleásták magukat a felhasználói típusok céljainak, viselkedésének és hozzáállásának tanulmányozásába, és ezek az ismeretek hatással lesznek ezentúl a digitális szolgáltatások fejlesztése közben hozott döntésekre.

A munka során a könyvtárosok elkötelezték magukat, hogy állandó dialógust folytassanak a célközönségükkel és az egyetem egyéb érdekelt tagjaival. A több éves együttműködésnek egy előre nem látott következménye is volt: a könyvtárnak és a könyvtárosoknak megnőtt a hatásköre és a becsülete. A Cal Poly diákjai már nem úgy gondolnak a könyvtárosokra, mint akik csak üzemeltetik az

információforrásokat és szakértők azok használatában, hanem mint akik közvetítik a tudást és segítik a tanulási folyamatot. A könyvtárról alkotott kép is hasonló változáson ment át: passzív forrásközpont és archívum helyett a könyvtárra már mint az oktatás, a kutatás és a tanulás aktív központjára tekintenek.^[5]

Irodalom

- [1] ELDREDGE, J. D.: Evidence-based librarianship: an overview. = *Bulletin of the Medical Library Association*, 88. köt. 4. sz. 1997. p. 280–302.
- [2] BOOTH, A.: From EBM to EBL: two steps forward or one step back? = *Medical Reference Services Quarterly*, 21. köt. 3. sz. 2002. p. 51–64.
- [3] CHECKLAND, P. B.: Soft systems methodology: a thirty year retrospective. = *Systems Research and Behavioral Science*, 17. köt. 2000. p. S11–S58.
- [4] SOMERVILLE, M. M. – VUOTTO, F.: If you build it with them, they will come: digital research portal design and development strategies. = *Internet Reference Services Quarterly*, 10. köt. 1. sz. 2005. p. 77–94.
- [5] ROGERS, E. – SOMERVILLE, M. M. – RANGLES, A.: A user-centered content architecture for an academic digital research portal. = KOMMERS, P. – RICHARDS, F. (szerk.): *Proceedings of ED-MEDIA 2005 – World Conference on Educational Multimedia, Hypermedia, & Telecommunications*, Montreal, 2005, Association for the Advancement of Computing in Education, Chesapeake, VA, p. 1172–1177.

/SOMMERVILLE, Mary M. – BRAR, Navjit: **A user-centered and evidence-based approach for digital library projects.** = *The Electronic Library*, 27. köt. 3. sz. 2009. p. 409–425./

(Drótos László)

Digitális könyvtárak Kínában: fejlődés és lehetőségek

Bevezetés

A digitális könyvtárak elektronikus formátumban levő információkat gyűjtenek, dolgoznak fel, rendszereznek, tárolnak és számítógépes hálózaton át juttatják el azokat a használókhoz. A lényeg tehát: a digitális forrásokon alapuló gyors információszolgáltatás. A számítástechnika és az internet fejlődésével párhuzamosan egyre több digitális könyv-

tár jelent meg az elmúlt években Kínában is. A *China Academic Digital Library* programhoz kapcsolódó főbb projektekről Shen és szerzőtársai írtak egy áttekintést 2007-ben.^[1] A *Sichuan Egyetem* könyvtárának igazgatója és egyik szaktájékoztatója által ismertetett újabb kutatás azt igyekezett felmérni, hogy hogyan fejlődtek a kínai digitális könyvtárak. A vizsgálat az *Oktatási Minisztérium* rangsora szerinti első tíz egyetem könyvtárának,

továbbá öt népszerű közkönyvtárnak és egy elismert tudományos könyvtárnak a honlapjára terjedt ki. Táblázatban foglalták össze, hogy az egyes honlapok főmenüje mit tartalmaz, hogy van-e online tájékoztató szolgálat, illetve tudományos információforrásokat integráló portál, s hogy létezik-e közös keresési lehetőség (meta-search). Elemezték és összehasonlították a honlapok felépítését, a rajtuk keresztül elérhető digitális forrásokat, a témakörök szerinti navigációt, a saját fejlesztésű adatbázisokat, a felhasználók tájékoztatását és oktatását, és más fontos jellemzőket. A kapott eredményeket összehasonlítva a „digitális könyvtár” definíciójában szereplő jellemzőkkel, a szerzők arra a megállapításra jutottak, hogy a vizsgált könyvtári honlapok mindegyike megfelel ezeknek a kritériumoknak, vagy legalábbis a digitális könyvtárrá válás kezdeti stádiumában van, még ha nem is hívja magát mindegyik szolgáltatás így.

Az eredmények összefoglalása

Egy kivételével mindegyik könyvtár működtet virtuális tájékoztató szolgálatot. A honlapok felépítése és az általuk kínált digitális források összetétele azt jelzi, hogy a felsőoktatási könyvtárak Kínában is alapvetően szolgáltatásorientáltak (akárcsak pl. a *California Digital Library*). De előfordulnak speciális kutatói igényekre szakosodott információforrások is: például a *Shanghai Digital Library* muzeális anyagok, ritka könyvek, kéziratok, képek és audiovizuális dokumentumok digitalizált változatait kínálja (ez a gyűjtemény pedig az *American Memory* honlaphoz hasonlít). Ugyanakkor üzleti jellegű adatbázis-szolgáltatást nem folytatnak a kínai tudományos és közkönyvtárak. Ilyen vállalkozásokat a kiadók és a közvetítő cégek üzemeltetnek, és teljes szövegű e-folyóiratokat, illetve e-magazinokat, valamint e-könyveket lehet találni bennük. Például a *Super-Star* nevű digitális könyvtár mintegy egymillió elektronikus könyvet kínál online olvasásra.

A könyvtárak honlapjain található elektronikus információforrások két típusba sorolhatók: saját fejlesztésű, illetve vásárolt/előfizetett adatbázisok. A saját készítésűek között vannak disszertációarchívumok, digitalizált különgyűjtemények, webcímek tematikus nyilvántartásai, könyvtári katalógusok és más hasonlóak. A vásárolt tartalomszolgáltatások között megtalálhatók az *Elsevier* és a *Kluwer* kiadó elektronikus folyóiratai, az *EBSCO* online adattárjai, az *IEEE/IEE* digitális könyvtára stb., és vannak helyben tükrözött források is: ilyenek például a kínai nyelvű szövegtárak, az *EI*

CompendexWeb, valamint a különféle CD-ROM kiadványok helyi hálózaton át elérhető másolatai.

A 2004-ben publikált legutóbbi hasonló vizsgálat^[2] eredményeivel összehasonlítva egyértelműen látszik, hogy a kínai elektronikus források számban és minőségben is sokat fejlődtek három év alatt, különösen az olyan „házi” készített adatbázisok, mint a hálózati információforrások címgyűjteményei és a speciális adattárak. Érdemes azt is megemlíteni, hogy mind a könyvtárosok, mind pedig a tudományos kutatók felismerték az Open Access források fontosságát, és nemcsak hogy fokozottan használják őket, de maguk is fejlesztenek hasonló nyílt archívumokat.

Míg 2004-ben legfeljebb három kínai könyvtári portál működött, mostanra a legtöbb nagy könyvtár létrehozta a saját felületét, amelyen át egységesen kereshetők az adatbázisok, egyszerre több információforrás is lekérdezhető, regisztráció után személyre szabhatók a szolgáltatások. A „MyLibrary”, vagyis a személyes felület kialakításának lehetősége fontos lépés a digitális könyvtárak fejlődésében, de a tapasztalatok szerint a felhasználók még nehezen értik és nem elég aktívan használják ezt a lehetőséget. A vizsgált könyvtáraknak saját regisztrációs és hitelesítő rendszereik vannak – kettő kivételével, amelyek még nem kínálnak ilyen belépési lehetőséget az olvasóiknak.

A korábbi helyzethez képest egységesebb lett a honlapok felépítése is. Az egyetemi és tudományos könyvtárak honlapjainak főmenüje nagyjából ugyanazokból a pontokból áll: „Újdonságok”, „Könyvtárközi kölcsönzés és dokumentumküldés”, „Linkgyűjtemény”, „Kiemelt szolgáltatások”, „Katalógus”, „Hírek”, „Tézisek és disszertációk beadása” stb. Különbségek inkább csak az egyes funkciók elnevezésében vannak: például a tájékoztató szöveg néhol „Olvasói útmutató”, máshol „Felhasználói tudnivalók” vagy „A szolgáltatás ismertetése” cím alatt érhető el.

Mindegyik könyvtárnál található olyan saját készítésű adatbázist, amely a hálózaton való navigációt segíti a legfontosabb információforrások címeinek összegyűjtésével. Az internetes források katalógizálását a *China Academic Library and Information System (CALIS)* nevű szervezet koordinálja. 2004-es felmérése során *Zhao* még úgy találta, hogy ezek a linkgyűjtemények nem egységesek és kevés rekordot tartalmaznak. A következő években sikerült jobban szabályozni és feltölteni őket, úgyhogy a CALIS navigációt segítő portálja

már jól használható: 78 szakterülethez készültek eddig ilyen adatbázisok, s ezek többsége nyilvánosan elérhető bárkinek.

A könyvtári honlapokat böngészve gyakran találunk híreket és terveket a felhasználók oktatásával kapcsolatban, a szakkönyvtárosok rendszeresen tartanak tanfolyamokat, és az adatbázis-szolgáltató cégek is meghirdetik saját képzéseiket. Mindezek segítik a felhasználókat abban, hogy hogyan használják az elektronikus forrásokat, hogyan keressenek a teljes szövegű adatbázisokban, vagy éppen hogyan alakítsák át a saját igényeiknek megfelelően a kezelőfelületet.

Digitális könyvtári elvek, szabványok és együttműködések

A digitális könyvtárak fejlesztése és működtetése költséges feladat, nem lehet teljes egészében állami költségvetésből finanszírozni, és nem szerencsés, ha minden könyvtár önállóan próbál ilyet létrehozni. Hogy szervezeten és szakszerűen folyjon az elektronikus információforrások fejlesztése, a tervezés, a működtetés és a technológia egységesítése érdekében három szabályzatot kell betartaniuk a könyvtáraknak. 2004 szeptemberében fogadták el a kínai digitális könyvtári szabványt, amely elsősorban a fejlesztést és a szolgáltatást szabályozza.

A CALIS 2006-ban 22 egyetemi könyvtárral együtt létrehozta a kínai tudományos digitális könyvtárak

szövetségét. Ez az összefogás szintén az integrált tervezést, az egységes szabványok alkalmazását, a közös fejlesztést és az erőforrások megosztását tűzte ki célul. Az együttműködés jó példája a fent említett tematikus navigációs portálon kívül a diszertációk tervezett egységes digitális gyűjteménye. Ugyancsak jelentős eredmény az amerikai kooperációval működő *Million Book Digital Library Project* (www.cadal.net). A digitális könyvtárak növekedésének legnagyobb akadályát a copyright és az elégtelen finanszírozás jelenti. Előbbin az Open Access archívumok ösztönzése, utóbbin a Google-lal való együttműködés segíthet.

Irodalom

- [1] SHEN, X. – ZHENG, Z. – HAN, S. – SHEN, C.: A review of the major projects constituting the China Academic Digital Library. = *The Electronic Library*, 26. köt. 1. sz. 2007. p. 39–54.
- [2] ZHAO, P. – XU, P. – WU, T. Z. – LI, B. Y.: Investigation and analysis of digital libraries in China. = YE, J. Z. – FANG, J. – UWE, R. – NCOLE, P. (szerk.): *A Study on the Progress of Science of Science Library*. Beijing, Science Press, 2005. p. 63–78.

/YAO, Leye – ZHAO, Ping: *Digital libraries in China: progress and prospects*. = *The Electronic Library*, 27. köt. 2. sz. 2009. p. 308–318./

(Drótos László)

A Google Book egyezés és a felsőoktatási könyvtárak

Bevezetés

A Google nemrég ideiglenes egyezésre jutott az Egyesült Államokban a szerzői jogtulajdonosok képviselőivel, akik kifogásolták, hogy a keresőcég könyvek millióit digitalizálta. (Részletek a books.google.com/googlebooks/agreement oldalon olvashatók – magyarul is.) Az *Authors Guild* és az *Association of American Publishers* hosszasan alkudozott a Google céggel egy New-York-i bíróság előtt, és ahogy az lenni szokott az ilyen szellemi jogok körüli vitákban, a jogvédők felháborodása csak addig tartott, amíg nem sikerült kialakítani a részesedésüket az eredeti jogsértésből származó jövedelemből. A jelenlegi helyzet szerint a Google 125 millió dollárt fizet a per lezárásáért és létrehoz

egy *Book Rights Registry* nevű nyilvántartást, amelyet az online szolgáltatott kiadványok szerzőinek és kiadóinak honorálásánál használ majd. Van rá esély, hogy az egyezés pontos részletei is nyilvánosságra kerülnek, de sokkal valószínűbb, hogy olyan üzleti titok marad, amely a jövőben jelentősen megváltoztatja az információellátás jellegét.

Min változtat ez a szerződés?

A 134 oldalas és 15 mellékletből álló megállapodás bonyolult jogi szövegéből még a szakértőknek is nehéz kihámozni annak valódi jelentését és jelentőségét. Azt sem szabad figyelmen kívül

hagyni, hogy ez az egyezség az USA-ra vonatkozik, és amíg a többi ország joghatóságai nem tárgyalják újra ezt a vitát, addig a világ más részein ez semmilyen változást nem okoz. Az ügy bonyolultsága ellenére a hétköznapi könyvtárhasználók szintjéig is eljutottak már a róla szóló hírek, és egyeseknek elég furcsa például elképzeléseik vannak arról, hogy mit is nyújt nekik a Google. Egy jeles egyetemi professzor szerint az egyik forgalomban levő tankönyve teljes egészében ingyen letölthető a Google Books szolgáltatásból, és rövidesen nem lesz rá szükség, hogy a könyvtár nyomtatott példányokat vásároljon, hiszen minden szakkönyv ott lesz a Google oldalán ingyen, és így az egyetemi könyvtárak fölöslegessé válnak. Ha azonban jobban megnézzük ezt a szóban forgó tankönyvet a Google Books-ban, akkor kiderül, hogy – a könyvek többségéhez hasonlóan – csak egy részlet nézhető meg belőle, majd megjelenik egy elég homályos fogalmazású üzenet, mely szerint: „Ön egy olyan oldalhoz ért, amely nem tekinthető meg, vagy elérte a megtekinthető oldalak számára vonatkozó korlátot”.

Digitális hozzáférés vagy digitális kereshetőség?

Hogy az ilyen félreértéseknek elejét vegyük, fontos tudatosítani, hogy bár a Google már hét millió könyvet digitalizált azt elmúlt néhány évben, az, hogy ezek teljes szövege kereshető, nem jelenti azt, hogy ezekhez bárki hozzá is férhet. Amint az előző példa is mutatja, még komoly tanárok is hajlamosak összekeverni azt a tényt, hogy rengeteg „sötét anyag” vált kereshetővé a Google Books-ban, azzal, hogy ezek nem mind olvashatók el ingyen teljes terjedelmükben. Tekintve, hogy a Google Books nem egy következetes és publikus gyűjtőkori szabályzattal rendelkező könyvtár, nehéz pontosan jellemezni a gyűjteményét. De jelenleg leginkább csak könyvrészletek nézhetők meg, és a műveknek csak egy kis hányada érhető el teljes szöveggént. Utóbbiak nagyrészt olyan, nem forgalmazott és nem jogvédelemmel védett könyvek, amelyek már korábban is megtalálhatók voltak a Project Gutenberg és más hasonló digitalizációs kezdeményezések honlapjain. Azonban a gyűjteményben jelentős mennyiségű, copyrighttal védett, de már nem forgalmazott mű is van, és ez lehet a leginkább úttörő aspektusa a Google digitalizációs projektjének. Valószínűsíthető ugyanis, hogy ezekből a még védett, de papírkönyvként már nem kapható

kiadványokból egyre több lesz teljes egészében online olvasható a közeli jövőben.

A Google tervei szerint az egyetemek hozzáférést vásárolhatnának a szolgáltatásaihoz, például ezekhez a ma még csak kereshető, de nem letölthető könyvekhez. Az ebből származó bevételeket megosztja majd a jogtulajdonosokkal, a legtöbbet a szerzők kapnának belőle. Ha ez az üzleti modell beválik, akkor lehet, hogy a még forgalomban levő művek közül is sokat hozzáférhetővé tesznek majd így a szerzőik. Azt persze még nem tudni, hogy milyen licenclíjak lesznek, és hogy a felsőoktatási könyvtárak amúgy is korlátos költségvetéséből érdemes lesz-e ezeket kifizetni, többségében olyan könyvekért, amelyek iránt kicsi a kereslet, hiszen nem véletlenül nincsenek már forgalomban.

Akárhogy is lesz, a könyvtáraknak jelentős felvilágosító munkát kell majd kifejtetniük, hogy megértessék a használóikkal és fenntartóikkal ennek a jogtulajdonosokkal nemrég megkötött egyezségnek és a várható könyvtári licencszerződéseknek a valódi értelmét és jelentőségét, nehogy úgy járjanak, hogy az ingyenes hozzáférésre vonatkozó hamis közhiedelem miatt az ő költségvetésüket csökkentik.

Újfajta privatizálás...?

A szakértő kommentátorok arra is felhívják a figyelmet, hogy ezzel az egyezménnyel a Google engedélyt kapott arra, hogy digitalizálja azokat a könyveket is, amelyeket az Egyesült Államokban véd a copyright. Miután megegyezett a szerzőkkel és a kiadókkal, nekiállhat kiaknázni – a megszábotott határokon belül – ennek az egyezségnek a pénzügyi lehetőségeit. Mi lesz akkor, ha a Google a hozzáférés elősegítése helyett inkább a bevételek növelését helyezi majd előtérbe? A hagyományos papíralapú könyvtárak újfajta közterületként funkcionálnak, ahol bárki, anyagi lehetőségeitől függetlenül, egyenlő eséllyel, szabadon használhatja az összegyűjtött anyagot. A Google lépései viszont azzal fenyegetnek, hogy ezt a közterületet bekerítik: privatizálja a korábban közkinccsként elérhető kultúrát és tudást, majd pedig mindenfajta hozzáférésért díjat számít fel. A könyvtárosoknak határozottan fel kell lépniük az ilyen próbálkozások ellen, melyek megfosztják az állampolgárokat a közös civilizációs örökséghez való egyenlő hozzáférés lehetőségétől.

...vagy az üzlet a tudás szolgálatában?

A fenti nemes és fennkölt nézőpont mellett létezik egy másik, gyakorlatiasabb megközelítése is a dolognak: több olyan vonatkozása is van ennek az egyezésnek, melyek egybeesnek a könyvtárosok érdekeivel. Az egyik az e-könyvek terjedésének régóta fennálló akadálya: nevezetesen, hogy nincs belőlük elég. Miközben a tudományos folyóiratok elektronikus verziói olyan mértékben elterjedtek már, hogy lassan ritkaságszámba megy a nyomtatott szakfolyóirat, a szakkönyvek esetében az elektronikus terjesztés még sehol sem tart. A tudományos könyvtárakban dolgozók nem egyszer panaszkodtak már emiatt, és most elég furcsán venné ki magát, ha szembemennének a Google-féle innovációval, amely végre az e-folyóiratokhoz hasonló méretű és színvonalú szolgáltatást valósít meg az e-könyvek területén is. Különösen vonzó ebben a megoldásban az, hogy a költségeket a Google részben a jól bevált hirdetési modelljéből fedezi – hasonlóan ahhoz, ahogy például a brit közszolgálati média műsorainak sugárzását reklámbevételekből is finanszírozzák a kontinensen. Az elektronikus folyóiratok szolgáltatói esetében nem volt ilyen költségcsökkentő megoldás, ezért magasak az előfizetési díjak.

Ha a pesszimista forgatókönyv jön be, és a Google arcátlanul magas licenccégekért kér majd a digitalizált könyvekhez való hozzáférést, ez – ha csak a saját önös érdekeiket tekintik – még használhat is a hagyományos könyvtáraknak és szolgáltatásaiknak. Ha ugyanis csak azok tudnak majd a digitális könyvekhez hozzájutni, akik meg tudják őket fizetni, akkor a papíralapú gyűjtemények jelentik majd az egyedüli ingyenes és egyenlő hozzáférést, és a társadalomnak vitathatatlanul kötelessége lesz továbbra is fenntartania ezeket. (Így a könyvtárak hasonlóak lehetnek az amerikai Medicare rendszer szolgáltatóihoz, melyek azoknak az idős embereknek nyújtanak orvosi ellátást, akik nem tudják megfizetni a magánbiztosítók magas díjait.) De ez olyan sivár jövőkép, amely remélhetőleg nem valósul meg.

Ami a tiéd, az az enyém is; de ami az enyém, az csak az enyém

A Google-féle szerződés lehetséges következményei között könyvtári szempontból negatívak is vannak. Ha például ez az egyezés kizárólagos jogokat ad a Google-nak az árva művek digitalizálására, akkor ez korlátozhatja, vagy teljesen meg is

akadályozhatja, hogy a könyvtárak maguk is digitalizáljanak ilyeneket. Még az is megtörténhet, hogy a Google lépéseket tesz és a már meglévő nyílt hozzáférésű archívumokból leveteti azokat a műveket, amelyeknek a digitális licenclésére egyedüli jogot kapott. Olyasmi lehet ez, mint amikor az első telepések átvették az uralmat az Újvilág felett, és közölték az őslakos indiánokkal, hogy amit ők eddig a saját földjüknek gondoltak, az már nem az övék. Igaz ugyan, hogy egy ilyen kizárólagos jogosítvány illegális lenne, de az volt a még jogvédett könyvek digitalizálása is – és a Google mégis megtette.

Lehet persze, hogy a Google és tárgyalópartnerei nem akarnak ilyen egyezményt kötni. Vagy az is lehet, hogy a Google kizárólagos jogosítványt kap ugyan, de úgy dönt, hogy nem érvényesíti ezeket a jogait a könyvtárakkal szemben, amelyek a gyűjteményükben levő árva műveket szeretnék digitalizálni. De könyvtárosként nem törődhetünk bele abba, hogy egy amerikai magáncég dönthesse el, hogy érvényesíti-e a jogait; sokkal jobb lenne, ha egyáltalán nem lennének ilyen jogai. A Google mottója állítólag ez: „Ne légy gonosz!”, nem pedig az, hogy „Igazából tudnék kicsit gonosz lenni, de ezúttal nem akarok”. A veszélyekre való figyelmeztetés nem pusztán riasztás; a tervezett Google Books licencek megkötésekor a könyvtárosoknak a közvetlen gyakorlati előnyök mellett a lehetséges hátrányokra és veszteségekre is oda kell figyelniük.

Metaadatok

Érdekes módon az egyezés első kommentátorai nem igazán foglalkoznak a metaadatok minőségének kérdésével. A Google Books egyik weblapján (www.google.com/googlebooks/library.html) ez olvasható: „A végső célunk az, hogy kiadókkal és könyvtárakkal együttműködve megalkossuk a világ összes nyelvén megjelent összes könyv teljes és kereshető virtuális cédulakatalógusát, ami segíti az olvasókat abban, hogy új könyveket fedezzenek fel, a kiadókat pedig abban, hogy új olvasókra találjanak.”

Egy jó katalógushoz jó metaadatok kellene, és bár a Google Books keresője figyelemreméltóan jó, de leginkább csak szerző, cím és teljes szöveg keresésére alkalmas. Tematikus keresés nincs, így ha egy könyv címe nem tükrözi a tartalmát (pl. Peter Brook „Az üres tér” című színház-esztétikai alapműve), akkor nem egykönnyen található meg. Ez felértékeli a könyvtári OPAC-okban található

precíz bibliográfiai leírásokat, és felveti a Google Books szolgáltatással való összekapcsolhatóságuk kérdését. Két dolgról is szó van itt: egyrészt, hogy hogyan lehetne a könyvtári katalógusok adatait felhasználni a Google Books gyűjteményében való kereséskor; másrészt, hogy hogyan lehet a Google Books keresőjét felhasználni arra, hogy könyveket találjunk a könyvtári katalógusokban?

A második kérdéssel kapcsolatban – vagyis hogy a Google Books ablak lehetne a nyomtatott könyvtári gyűjteményekre – egy elég szerencsétlen cikk jelent meg a „Guardian” hasábjain arról, hogy miért nem lehet egyszerű hivatkozásokat találni a Google Books-ból a könyvtári katalógusok, és így a nyomtatott kiadások felé?^[1] Az, hogy egy ilyen tekintélyes újság alig tud valós információkat adni, és később helyreigazítás közlésére kényszerül, szintén jól mutatja, hogy nehéz eligazodni ebben a bonyolult ügyben. Egyébként, ha nagyon optimisták vagyunk és feltételezzük, hogy a Google Books licencciját könnyen meg tudják fizetni a felsőoktatási könyvtárak, akkor az olvasóiknak nem lesz többé fontos, hogy gyorsan visszakeressék a nyomtatott könyvpéldányt, hiszen a jogvédett művek digitális verzióit is megnézhetik majd teljes egészében, a jelenlegi „nyomorúságos” kis részletek helyett.

Ami az első lehetőséget illeti: vizsgáljuk meg, hogyan lehetne a könyvtári katalógus ablak a Google Books gyűjteménye felé? Az olyan új könyvtári keresőrendszerek, mint például az *Ex Libris* cég Primo nevű szoftvere, amelyek az OPAC fölé települnek, képesek összekapcsolni az OPAC-ban levő adatrekordokat a Google Books metaadataival azáltal, hogy az utóbbit is leindexelik és hivatkozásokat hoznak létre a könyvek digitalizált verzióihoz. Ez a funkció ma még eléggé fölösleges, hiszen a hivatkozások rendszerint csak a rövid publikus részletekhez vezetnek, miközben a teljes nyomtatott könyv ott van az intézmény könyvtári polcán. Ráadásul azoknál a már nem védett könyveknél, amelyek teljes szöveggel olvashatók a Google Books-nál, ezeket az automatikus összekapcsolásokat gyakran nem is lehet végrehajtani, mivel a régi könyvekben nincs ISBN vagy más, egyértelmű azonosító, mint amilyen az USA-ban a Library of Congress Number. Mindenesetre könnyen megtörténhet, hogy a közeljövőben változtatásokat kell végezni a könyvtári katalógusokban (pl. Európában is hozzáadni az LC azonosító számokat a rekordokhoz), hogy megfelelően együtt tudjanak működni a Google Books rendszerével.

Következtetések

Látjuk tehát, hogy nem nehéz néhány biztató és pozitív fejleményt belelátni a Google és a jogtulajdonosok között létrejött megegyezésbe, de van ok az aggodalomra is. Az, hogy akár egy egyetemi professzornak is téves elképzelései vannak a Google Books-ról, továbbá hogy a hírt kommentáló szakértők sem értik pontosan az egyezmény szövegét, és hogy egy intelligens újságíró végül kénytelen részben visszavonni a cikke állításait, mind azt mutatják, hogy mennyire bonyolult ez az ügy. Az új dolgokat természetesen mindig nehéz azonnal felfogni, és a tisztánlátás hiánya az innovációk esetében nem meglepő. De ahogy *Darnton* peszsimista cikkében^[2] figyelmeztet: ez egy magán-szerződés két, saját érdekeit szem előtt tartó fél között, amely nem feltétlenül szolgálja a köz javát. Darnton elsősorban a digitális tartalom feletti társadalmi felügyelet megszűnése miatt aggódik, de a könyvtárosok attól is félhetnek, hogy az emberek többé nem fogják átlátni az információhoz való hozzáférés mechanizmusát – a Google-modell elkerülhetetlen következményeként.

Az információszolgáltatás fejlődése során tett fontos lépések eddig ugyanis mindig átláthatók voltak. Amikor például egy olvasó besétál egy nagy hagyományos könyvtárba, nemcsak az ott összegyűjtött tartalmat használhatja szabadon, hanem a könyvtárosok megmutatják neki, hogy hogyan működik a katalógus, hogyan épül fel a használt tematikus osztályozási rendszer, és hogyan tudja irányítása alatt tartani az egész folyamatot, miközben eljut az általa keresett információhoz. Így a felhasználó uralja és hozza létre a saját információs környezetét. A Google kereső algoritmusa viszont – a Dewey-féle tizedes osztályozással vagy az angolszász katalógizálási szabályokkal ellentétben, melyeket pártatlan szakmai testületek felügyelnek – mindig is alapvető üzleti titok volt, amit nem lehet nyilvános vitára bocsátani. Tudjuk, hogy működik, de nem tudjuk pontosan, hogy hogyan működik, és abba sincs beleszólásunk, hogy hogyan kellene működnie. Azt a keresési eredményt kapjuk, amiről a Google úgy gondolja, hogy jó nekünk, mert ez hoz neki bevételt. Most, amikor arról folynak a tárgyalások, hogy milyen módon tegyék elérhetővé számunkra a 2009 előtti teljes angol nyelvű írásos kultúránkat, a keresőalgoritmushoz hasonlóan ez is a cég magántulajdonát képezi majd.

A könyvtári és információs szakemberek bizonytalan spekulációkat írnak az információ történetének

erről a rendkívüli fontosságú innovációs folyamatáról. De ez nem az ő hibájuk, hanem a zárt ajtók mögött zajló, a nyilvános vitát, a szakmai kritikát és a társadalmi felügyeletet kizáró egyezkedés következménye. A könyvtárosok jogosan érzik periférikus helyzetben magukat, és csak követik az eseményeket a nélkül, hogy befolyásuk lenne rájuk. Ennek ellenére – még ha néha csak feltételezésekre alapozva is – a könyvtáros szakmának érdemes figyelemmel kísérnie és elemeznie a fejleményeket, amennyire csak lehet.

Irodalom

[1] GROSSMAN, W. M.: Why you can't find a library book in your search engine. = The Guardian,

technology section, 2009. jan. 22. p. 3. (Helyesbítve: jan. 30-án. A ref.)
www.guardian.co.uk/technology/2009/jan/22/library-search-engines-books

[2] DARNTON, R.: From the New York review of books: Google and the future of books. = The Guardian, review section, 2009. febr. 14. p. 2.
www.guardian.co.uk/books/2009/feb/14/google-books-robert-darnton (Már nem érhető el! A ref.)

/JOINT, Nicholas: The Google Book settlement and academic libraries. = Library Review, 58. köt. 5. sz. 2009. p. 333–340./

(Drótos László)

Az Amazon több e-bookot adott el, mint papíralapú könyvet

Az *Amazon.com* sikeres karácsonyi időszakot könyvelhet el. Nem árulta el, hány darabot adott el az e-könyvvasóból, csak annyit közölt, hogy a november 15. és december 19. közötti időszakban ez volt a legkeresettebb termék az elektronikus cikkek kategóriájában. A *The Kindle Store*-ban jelenleg több mint 390 000 e-könyv található. A legnépszerűbb elektronikai készülékek a Kindle mellett az Apple iPod Touch 8 GB és a Garmin Nuvi 260W 4,3 colos GPS voltak.

Az Amazon ügyfelei a helyi oldalakon átlagosan másodpercenként több mint 110 terméket rendeltek meg. A rekordot a december 14-én regisztrálták, akkor ugyanis összesen a látogatók több mint 9,5 millió árucikket vásároltak meg az *Amazon.com*-nál. A cég az ünnepi időszakban a világ 178 országába küldött termékeket. A listából kiderült, hogy a felhasználók annyi videokamerát vettek meg, amelyek rögzíthető anyaggal 50 évre meg lehetne oldani a YouTube nonstop működését, míg az értékesített Blu-ray lejátszók egymás mellé állítva 27 mérföldes távolságra érnének el.

Az eladott 8 GB-os iPodokban tárolható dalok összesen 442 évre nyújtanának zenét. A videojátékok és hardvereszközök közül a legkeresettebb a *Wii Fit Plus*, a *New Super Mario Bros* és a *Call of Duty: Modern Warfare 2* volt. A DVD-knél a *Harry Potter és a félvér herceg*, a *Star Trek*, valamint az *Up* vitték a prímet, míg a zenei albumoknál *Susan Boyle (I Dreamed A Dream)*, *Andrea Bocelli (My Christmas)* és *Michael Bublé (Crazy Love)* albumai voltak a legnépszerűbbek.

A szoftverek eladási listáját a *Microsoft Office Home and Student 2007*, az *Adobe Photoshop Elements 8* és a *Microsoft Office 2008 for Mac Home & Student Edition* vezeti. A mobiltelefonok tekintetében pedig a kártyafüggetlen *Nokia 5800 XpressMusic*, a *Plantronics 510 Bluetooth Headset* és a *BlackBerry Bold 9700 Phone* voltak a legfelkapottabbak.

/SG.hu Hírlevél, 2009. december 27., <http://www.sg.hu/>

(SzP)